

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ПОГЛЯДІВ РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Суспільне прагнення демократичних перетворень у будь-якій спільноті неможливо реалізувати поза реалізацією завдань виховання молоді в дусі демократичного громадянства, без забезпечення умов для досягнення молодими людьми статусу компетентних і разом з тим відповідальних будівничих спільноти на засадах свободи, рівності, відкритості, плюралізму. Відтак ці завдання набувають безпосереднього педагогічного змісту і вимагають цілеспрямованих педагогічних зусиль.

Перехід до нових суспільних реалій вимагає формування в молоді цілісного світогляду, що ґрунтується на демократичних принципах і нормах, які віддзеркалюють сучасні політичні умови й ураховують досвід попередніх поколінь. Це зумовлює необхідність забезпечення її політичної соціалізації.

У науковій літературі проблема політичної соціалізації висвітлюється як вітчизняними, так і зарубіжними авторами. У межах філософсько-політологічної та соціологічної парадигм вивчається соціально-політичний контекст становлення особистості громадянина; досліджується розвиток політичних якостей індивіда під впливом різних соціальних інституцій (Н. Гедікова, Ф. Рудич); формування національної ідентичності в умовах трансформації політичної системи країни (С. Оксамитна, О. Швачко); вивчається особистість як об'єкт зовнішніх соціалізуючих впливів політичного оточення (А. Бандура, Д. Істон, Дж. Денніс, Р. Уолтерс, Б. Скіннер).

Сьогодні педагоги розвинених країн світу прагнуть використати притаманний молодим людям потяг до соціальної активності та соціальної творчості для підвищення ефективності їхньої політичної соціалізації. В умовах наростання інтенсивності та складності політичних процесів у позначеному глобалізацією динамічному світі політична соціалізація молоді набуває дедалі більшої ваги та значущості і в пострадянських країнах, зокрема в Російській Федерації.

У Російській Федерації проблеми політичної соціалізації молодого покоління перебувають у фокусі держави, про що свідчить низка документів, спрямованих на її вирішення (Закон РФ «Про освіту», Федеральна програма розвитку освіти, Національна доктрина освіти в Російській Федерації, Концепція модернізації російської освіти до 2010, Державна програма «Патріотичне виховання громадян Російської Федерації на 2001-2005 рр.», Федеральна цільова програма «Формування настанов толерантної свідомості й профілактика екстремізму в російському суспільстві (2001-2005 рр.)» та ін.). Не обходять увагою ці питання і педагоги, звертаючись до їхнього вирішення як на теоретичному, так і прикладному рівні (В. Байкова, В. Васильєва, Д. Гілязитдінов, П. Поздняков, Ф. Шерега, та ін.).

Перші праці, присвячені проблемам політичної соціалізації на російському ґрунті датуються 60-70-ми роками ХХ ст. Сюди слід віднести наукові розвідки Б. Ананьєва, О. Дмитрієва, С. Іконнікова, І. Кона, О. Леонтьєва та ін., в

яких розглядається сутність та загальні теоретико-методичні аспекти цього феномена, аналізується діалектика об'єктивного та суб'єктивного в процесі формування і розвитку особистості, простежується взаємозв'язок природних, соціально-політичних й особистісних факторів у соціально-політичному становленні особистості.

Б. Ананьєв, О. Дмитрієв, О. Федосеев, говорячи про соціалізацію, визначали її як процес формування людини як особистості, включення особистості в різні системи соціальних відносин, інституцій і організацій, засвоєння знань, норм поведінки і т. ін., що склалися історично. Звідси політична соціалізація розумілася ними як залучення особистості до сфери політики, політичних відносин різних рівнів і засвоєння на цій основі відповідних знань, традицій, норм поведінки [1, 121].

Подальший розвиток наукових досліджень у плані політичної соціалізації пов'язаний з 80-90-ми рр. ХХ ст. У цей час продовжується опрацювання теоретико-методологічних аспектів політичної соціалізації, акцентується увага на розкритті специфіки її перебігу в різних суспільних системах. Активізуються питання прикладного вивчення політичної соціалізації, визначення змісту, форм і методів піднесення ефективності цього процесу [2; 4; 20].

Початок 2000-х років може бути схарактеризований як третій період розробки проблем політичної соціалізації російськими науковцями. Основний акцент робиться на співвіднесенні політичної соціалізації з ідеями громадянського суспільства [8; 17].

На думку І. Протасової, значущість політичної соціалізації в демократичному суспільстві зумовлена тим, що при її нормальному перебігу в соціумі забезпечується спадкоємність у передачі від покоління до покоління політичних настанов і ціннісних орієнтацій; здійснюється підготовка до реалізації обов'язків громадянина, до входження людини в суспільно-політичне життя суспільства. Тим самим, гарантується політична стабільність, стійкість і рівновага політичної системи [14].

Сьогодні серед російських дослідників простежується два основних підходи до визначення сутності політичної соціалізації, що відповідають широкому і вузькому розумінню цього терміну.

У широкому сенсі політична соціалізація тлумачиться як метод, за допомогою якого загальна культура суспільства передає політичну культуру як свою складову своїм носіям. Таке розуміння політичної соціалізації притаманне філософсько-політологічній та соціологічній парадигмам, в яких вивчається соціально-політичний контекст становлення людини політичної. Висвітлювана таким чином, проблематика політичної соціалізації обіймає лише процеси надіндивідуальні, вивчаючи дієвість різних соціально-політичних агентів щодо формування політичних якостей людини. Остання виступає об'єктом зовнішніх соціалізуючих впливів політичного оточення.

Політична соціалізація у вузькому розумінні – це процес навчання політичному життю, активне освоєння політичної культури, її трансформація завдяки власним зусиллям особистості. Такий підхід центрований навколо особистості з її потенціалом активного ставлення до політичної дійсності як суб'єкта

перетворень у політичній сфері. Відповідно до цього розрізняють два основні параметри досягнень соціалізації: особистісні настанови, переконання, які можуть не стосуватися безпосередньо політичного життя, але певним чином визначати політичну поведінку індивіда (перший параметр), а також знання і вміння, які стосуються інституційного функціонування політичної системи (другий параметр).

З позицій політології до аналізу сутності політичної соціалізації звертаються О. Мельников, Д. Федосєєв, М. Утяшев. Так Д. Федосєєв убачає стрижень цього процесу в збагаченні особистості політичним досвідом попередніх поколінь, який набув утілення в політичній культурі. Політична соціалізація, зазначає він, – це двосторонній процес, в якому «особистість, з одного боку, відчуває на собі вплив різного роду політичних суб'єктів, а з другого – мірою соціалізації сама стає спроможною впливати на політичне життя суспільства» [18, 16].

Праця М. Утяшева присвячена розгляду політики і політичної поведінки людей, функціонування політичної системи і проблемам її реформування. Автор прослідковує зв'язок між політичною культурою та політичною соціалізацією і робить висновок: «Політична поведінка індивіда є насамперед результатом соціалізації особистості, тобто засвоєння нею всього досвіду політичної поведінки, прийнятого в її сім'ї, школі, найближчому оточенні, а також впливу культурних традицій, системи цінностей, яких вона дотримується навіть не завжди усвідомлюючи їхню сутність» [16, 162].

В. Жуков і Б. Краснов виокремлюють кілька *типів* політичної соціалізації: *гармонійний тип*, що відображає складання психологічно нормальних відносин людини та інститутів влади, які породжують її раціональне і шанобливе ставлення до правопорядку, держави, своїх громадянських обов'язків; *плюралістичний тип*, що свідчить про визнання людиною рівноправ'я з іншими громадянами, їхніх прав та свобод і характеризує її здатність змінювати свої політичні уподобання, переходити до інших ціннісних орієнтирів; *гегемонічний тип*, що характеризується негативним ставленням людини до будь-яких соціальних і політичних систем, окрім «своєї»; *конфліктний тип*, який формується на основі міжгрупової боротьби і протистояння взаємозалежних інтересів, і тому вбачає мету власної політизації у збереженні лояльності до своєї групи і підтримки її в боротьбі [12, 716].

На переконання О. Мельникова, право на існування можуть мати й інші типології, що ґрунтуються на відмінних від наведених вище засадах. Як приклад він наводить такі альтернативні типи політичної соціалізації, як індивідуалістичний і колективістський; демократичний і тоталітарний (авторитарний). «Кожний з них, – стверджує дослідник, – має свої, характерні лише для нього особливості і дає змогу знаходити нові аспекти в дослідженні проблем політичної соціалізації» [11, 45].

Типологічна багатоманітність, за О. Мельниковим, найчастіше притаманна перехідним політиям (транзитним суспільствам), де «більшість акторів роз'єднані, не мають упевненості в своїх ідеалах і тому не спроможні до узго-

джених політичних дій» [11, 46].

Ю. Качанов визначає чотири стадії політичної соціалізації:

- 1) ранню (від народження до вступу до школи);
- 2) навчання (з моменту вступу до школи до закінчення очних форм загального і професійного навчання);
- 3) соціальну зрілість;
- 4) завершення життєвого циклу (припинення постійної трудової діяльності в рамках офіційної організації) [6, 215].

Особливості початкового етапу політичної соціалізації полягають у тому, що дитині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури, не розуміючи ще їхньої сутності і значення. Тому для запобігання виникнення в майбутньому аномальних, антисоціальних форм поведінки, необхідно дотримуватися певної послідовності у застосуванні механізмів опанування дитиною політичних норм і минулого досвіду. Так, для збереження природного характеру включення її в політичний світ перевага має надаватися тим соціальним формам, де політична інформація безпосередньо поєднується з авторитетом учителя, прикладом діяльності старших і ні в якому випадку не містить жорстких ідеологізованих образів і понять. «Лише на таких засадах дитячу свідомість можна підкріплювати імперативними судженнями та оцінками, а надалі й аксіологічними нормами та уявленнями (цінностями, ідеалами, принципами) [6, 215].

Наступний етап політичної соціалізації характеризується тим, що зростаюча особистість уже набула певного досвіду з переробки відповідної інформації та здійснення ролей, спроможна протистояти груповому тиску й виявляти свою здібність до індивідуального перегляду ідеологічних позицій, переоцінки культурних норм і традицій. Провідну роль тут відіграє так звана зворотна соціалізація, яка характеризує вплив самої особистості на відбір і засвоєння знань, норм, прийомів взаємодії із соціумом, його політичною сферою. Тобто, вторинна соціалізація передбачає безперервне самокоригування особою своїх ціннісних уявлень, пріоритетних способів політичної поведінки та ідеологічних позицій [6, 215].

О. Денисов убачає в політичній соціалізації ключову детермінанту політичної поведінки людей, процес їхнього активного залучення до різних видів політичної діяльності й політичних відносин, освоєння накопиченого в політичній культурі політичного досвіду. Завдяки політичній соціалізації, стверджує він, забезпечується збереження або відбувається зміна політичної культури. Спектр можливих орієнтацій, що знаходяться в процесі соціалізації, вельми широкий. Він може включати узагальнені установки стосовно таких понять, як влада, політичне зобов'язання, а також конкретно-специфічні орієнтації, такі як надання переваги тій або іншій партії, або неприйняття вуличних демонстрацій як форми вираження політичної позиції [3].

З погляду соціології до визначення сутності політичної соціалізації підходить О. Степанова, розглядаючи її як процес адаптації особистості до політичної системи, усвідомлення першості суспільних інтересів. На політичній соціалізації позначаються вроджені й набуті в ранньому дитинстві якості

людини у тісному поєднанні з впливом суспільно-політичної системи, державної інформаційної політики, традицій і культури, які склалися в певному суспільстві. Процес політичної соціалізації може коригуватися через дію політичних інститутів, наприклад через освіту [15, 26].

На думку Г. Парахонської, політична соціалізація є процесом залучення особистості до політики, який має складний багатомірний характер; у ньому взаємодіють різні фактори як зовнішнього середовища, так і внутрішні механізми реагування особистості на стимули цього середовища [13, 24].

Дійсно, становлення людини не відбувається без активного впливу на неї зовнішнього середовища, сукупності всіх природних і соціальних умов, що складають її буття. У цій сукупності існує комплекс факторів, пов'язаних із сприйняттям людиною політичної системи і залученням до політичної діяльності. Ці фактори переплітаються між собою і справляють безпосередній вплив як на свідомість особистості, так і на характер конкретних форм її суспільно-політичної діяльності. Звідси детермінуючим фактором політичної соціалізації виступає соціальне середовище [19, 199-200].

Під останнім мається на увазі сукупність усіх суспільних умов, які оточують людину й активно (безпосередньо чи опосередковано) впливають на неї.

Вплив умов середовища не є одностороннім. Воно саме зазнає впливу з боку людини. Ступінь співвідношення взаємного впливу в системі «людина – середовище» не є сталою величиною. Зміна її пов'язана з розширенням можливостей людини впливати на природу за допомогою створених нею знарядь праці, а також на суспільство шляхом пізнання соціальних законів. Характер змін у взаємодії людини з навколишнім світом відбивається на зміні відповідних парадигм цієї взаємодії [9, 53].

Найважливішими компонентами соціального середовища, які справляють вагомий вплив на політичну соціалізацію особистості, є насамперед суспільний і державний устрій, система економічних, політичних, соціальних і духовних відносин, яка складається в суспільстві, структура суспільно-політичної свідомості, ідейно-політичне життя й відповідна психологічна атмосфера суспільства [11, 43].

До цього слід додати різні види суспільно-політичного спілкування людей, державні та громадські організації, трудові колективи, соціальні групи, нації, систему освіти й виховання, а також засоби масової комунікації та інші елементи суспільного життя. Усі названі елементи взаємовпливають один на одного, перебувають у причиновій залежності й розвиваються за своїми об'єктивними законами. Для більш глибокого розуміння змісту поняття «соціальне середовище», як чинника формування політичної соціалізації людей, необхідно звернути увагу на те, що його основними складовими є не самі по собі означені феномени як такі, а їхня спроможність впливати на політичну свідомість і відповідну поведінку людей [11, 44].

Характеризуючи соціальне середовище, важливо відзначити, що воно включає загальні фактори, характерні для всього суспільства й водночас необхідні для життєдіяльності його акторів. Відіграючи певну роль у формуванні політичної свідомості людини, соціальне середовище впливає не лише на неї, а

й на всі соціальні спільноти, виступаючи певною єдністю для всіх громадян конкретної держави. Внаслідок цього впливу формуються типові для людей даного суспільства політичні якості.

Для сучасного російського суспільства характерним є руйнування духовно-моральних цінностей, які були зведені до рівня цінностей індивідуально-біологічного виживання. Духовна сфера суспільства опинилася в жорсткій залежності від «соціально-політичної кон'юнктури і законів ринку, почала використовуватися як засіб маніпулювання громадською думкою, поширення агресивної аморальності та антикультури» [7, 209].

На переконання О. Федоркіна, «процеси, що відбувалися в Росії, були миттєвими і призвели до великомасштабних зрушень у способі життя мільйонів мас». Розпочався і триває донині процес соціального розшарування, причому не лише за показниками матеріального добробуту, а й «в ідеологічному та психологічному плані, а також ціннісному сприйнятті світу» [5, 58]. Численні політичні та ідеологічні провокації і маніпулювання громадською думкою призвели «до аполітичності, відособлення громадян від державності, що набуває розвитку». При цьому загальною закономірністю сучасних інформаційних потоків засобів масової інформації є руйнування ідей державності, героїки, патріотизму [7, 209].

У контексті проблеми, що розглядається, науковий інтерес становить аналіз об'єктивних умов і суб'єктивних факторів політичної соціалізації особистості. Під об'єктивними умовами політичної соціалізації зазвичай розуміють політичний устрій держави, в якій живе індивід. Це економічні, політичні та ідеологічні реальності; функціонуючі форми і види суспільно-політичної діяльності та інші елементи соціального життя суспільства.

Суб'єктивні фактори, в свою чергу, включають свідому, планомірну, цілеспрямовану діяльність з формування в людини певних політичних якостей, а також використання з цією метою різних організацій та закладів, форм і методів впливу на свідомість людей. У даному випадку йдеться про політичне виховання й освіту, ідеологічний вплив і пропаганду, їхню дієвість; інші види цілеспрямованого впливу на особистість.

У теорії і практиці існують різні підходи до розуміння ролі та значення об'єктивних умов і суб'єктивних факторів у процесі політичної соціалізації особистості, в яких спостерігається переоцінка одних і недооцінка інших. На противагу цьому, стверджує В. Лекторський, необхідно бачити діалектичну єдність процесу взаємодії об'єктивних умов і суб'єктивних факторів. Об'єктивні умови самі по собі не можуть сформувати таку політично зрілу особистість, яка відповідала б вимогам певного етапу розвитку суспільства. Суб'єктивні фактори без урахування реальних обставин, конкретних умов життєдіяльності індивіда не можуть досягти наміченої мети [10, 662].

Таким чином, політична соціалізація особистості здійснюється під впливом соціального середовища, його об'єктивних умов і суб'єктивних факторів. А це передбачає активну діяльність особистості, спрямовану на сприйняття та засвоєння необхідної політичної інформації, що надходить із джерел зовнішнього середовища, а також її творчу переробку з подальшим використанням у власній

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г., Дмитриев А.В., Федосеев А.А. и др. Человек и общество. Проблемы социализации индивида // Уч. записки ЛГУ. – 1971. – Вып. IX. – С. 119-127.
2. Гаджиев К.С. Размышления о политической культуре современной России // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 2. – С. 23-27.
3. Денисов А. Политическая культура // Международная жизнь. – 1990. – № 10. – С. 79-90.
4. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология. – М., 1994. – 225 с.
5. Духовность и социальный характер русского человека // Духовное становление личности в современных условиях. – Астрахань: Гос. пед. ин-т, 2002. – С. 57-59.
6. Качанов Ю.Л. Политическая типология: структурирование политической действительности. – М.: Ad Marginem, 1995. – 298 с.
7. Князев А.М. Роль педагогической науки в формировании гражданских качеств как условия самоопределения и самореализации личности // Мир психологи. – 2006. – № 2. – С. 205-216.
8. Кулинченко В.А., Кулинченко А.В. О духовно-культурных основаниях модернизации России // Полис. – 2003. – № 2. – С. 19-22.
9. Кутырев В.А. Человек и мир: три парадигмы взаимодействия // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 7. – С. 51-55.
10. Лекторский В.А. Субъективное // Новая философская энциклопедия. В 4-х т. – М., 2001. – 737 с.
11. Мельников А.В. Политическая социализация молодежи в современной России: состояние и перспективы: Дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02; Орловская региональная академия государственной службы. – Орел, 2004. – 158 с.
12. Общая и прикладная политология: Учеб. пособие / Под общ. ред. В.И. Жукова, Б.И. Краснова. – М.: Союз, 1997. – 992 с.
13. Парахонская Г.Я. Политическая социализация и ее механизм // Феномен политической власти. – Сб. науч. тр. – Тверь, 1993. – С. 24-27.
14. Протасова И.А. Политическая социализация личности: понятие, этапы. – М.: Проект Ахей, 2003. – 112 с.
15. Степанова Е.Н. Политическая социализация молодежи как объект государственной информационной политики: 10.01.10; Министерство образования и науки РФ, Российская академия государственной службы при Президенте РФ. – М., 2004. – 139 с.
16. Утяшев М.М. Политическое поведение в постсоциалистическом обществе. – Уфа, 1995. – 273 с.
17. Федорова М.М. Метаморфозы «свободного индивида» // Полис. – 2003. – № 5. – С. 7-9.
18. Федосеев Д.И. Политическая социализация студенческой молодежи (на

материале Ставропольского края): Дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02; Пятигорский государственный лингвистический университет. – Пятигорск, 2004. – 196 с.

19. Шевченко И.В. Механизм политической социализации личности // Политические отношения, власть и демократия как факторы общественного развития. – Краснодар, 1992. – С. 199-200.
20. Шестопап Е.Б. Личность и политика. Критический очерк современных западных концепций политической социализации. – М., 1988. – 203 с.